

تدوین چشم‌انداز امنیتی مطلوب جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر مولفه‌های ژئوپلیتیکی

نویسندگان: محمود واثق^۱، محمدباقر قالیباف^۲، مجید غلامی^۳

تاریخ دریافت: ۹۷/۶/۳۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۷/۱۱/۲۵

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست‌ودوم، شماره ۸۲، بهار ۱۳۹۸

چکیده

آینده‌پژوهی امنیتی واحدهای سیاسی نوعی از آینده‌پژوهی است که با تمرکز بر محدوده سرزمینی خاص تلاش دارد وضعیت امن واحد سیاسی را برای آینده بررسی نماید. جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک کنشگر ژئوپلیتیکی، طیف گسترده‌ای از آینده‌های محتمل را پیش‌روی خود دارد. شناسایی مولفه‌های ژئوپلیتیکی موثر بر امنیت ایران و ترسیم آینده مطلوب امنیتی آن با رویکرد آینده‌پژوهی هدف پژوهش حاضر است. این مطالعه یک تحقیق بنیادی است که با استفاده از برخی مدل‌های کمی و کیفی تالیف شده است. ابتدا با کمک مطالعات موجود در زمینه امنیت، معیارهای امنیتی در شش گروه نظامی، اقتصادی، مکانی فضایی، فرهنگی، سیاسی و زیست محیطی، طبقه‌بندی شده و مولفه‌های موثر بر امنیت ج.ا. ایران ارائه شده؛ سپس از طریق پرسشنامه، نظرات خبرگان جمع‌آوری شده است. داده‌ها با تلفیق روش‌های میانگین و تاپسیس، تحلیل شده و مولفه‌های کلیدی امنیت سازی، استخراج شده‌اند. نتایج نشان داد سه مولفه «موقعیت»، «مقدورات نظامی» و «قدرت اقتصادی» به عنوان کلیدی‌ترین مولفه‌های ژئوپلیتیکی امنیت‌سازی ج.ا. ایران، تشکیل هشت سناریوی امنیتی را داده و در نهایت سناریوی منطبق بر «موقعیت ژئواستراتژیکی، مقدورات نظامی سخت‌افزاری و اقتصاد بزرگ» با کسب امتیاز بالاتر، ملاک تدوین چشم‌انداز پیشنهادی امنیتی کشور قرار دارد که دستاورد این پژوهش است.

واژگان کلیدی:

امنیت، آینده‌پژوهی، مولفه‌های ژئوپلیتیکی، سناریو و ج.ا. ایران.

۱. عضو هیات علمی گروه جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک دانشگاه تهران، mahmoodvasegh@ut.ac.ir

۲. عضو هیات علمی گروه جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک دانشگاه تهران، mghalibaf@ut.ac.ir

۳. دکترای جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)، majidgholami@ut.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسأله

«امنیت»، شناخته شده ترین مفهوم تاریخ بشریت از قبيله گرفته تا امپراطوری های جهانی، دولت شهرهای یونان باستان. و امروزه، سرزمینی ترین نوع حاکمیت، دولت ملت های معاصر بوده و تلاش برای رسیدن به «وضعیت امن»، انتخاب اول هر واحد سیاسی است. بنا به ضرورت های بشری و توجه عمیق به موضوع امنیت، مطالعات پژوهشی به عنوان ضرورتی انکارناپذیر در عصر حاضر در حوزه امنیت تبدیل شده است. گذشت زمان چهره‌ی امنیت را از امنیت صرف وجودی تغییر داده و به قول رابرت ماندل، چهره امنیت متغیر گردیده و ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی، جغرافیایی و امنیت، پدیدار شده‌اند (Mandel, 2004). جمهوری اسلامی ایران به عنوان کشوری با موقعیت ویژه‌ی ژئوپلیتیکی و بهره بردن از فرصت ها، تهدیدها و نقاط ضعف و قوت گوناگون در این زمینه، لزوم توجه خاص به مقوله امنیت را می طلبد. درباره این کشور که با نمونه‌ای کامل از پیچیدگی های سرزمینی همراه است، مسأله اصلی این است که ایران چگونه می تواند در آینده در مسیر امنیت بهتر قرار گیرد و این مهم از چه راهی به خوبی قابل تبیین است.

در گذشته‌های دور برای دانستن آینده، پرسش از گونه‌ای خدا مطرح بود و از رویکردهای غیرعلمی و به عبارتی ماورایی از قبیل پیش گویی استفاده می شد. پس از آن، پیش بینی های نسبتا علمی با نگاه زمینه شناسانه جایگزین شده ولی این روش ها نیز به مرور زمان کارایی خود را از دست داده اند. با افزایش سرعت تحولات در عرصه جهانی، برنامه ریزی در تمام سطوح از فراملی تا محلی دچار مسائلی شده که اگر نتواند با سرعت تحولات خود را وفق دهد، اهداف اصلی برنامه ریزی محقق نمی شود. آینده پژوهی رویکردی است که از سال های پایانی قرن بیستم وارد تمامی عرصه های علوم شده و به جای پیش بینی آینده های پیش رو، به دنبال ساخت آینده ی مطلوب برنامه ریزان است.

پژوهش حاضر تلاش دارد با استفاده از رویکرد آینده پژوهشی امنیت، به مطالعه آینده امنیت ایران بپردازد. بر این اساس هدف اصلی پژوهش، ارائه پیشنهادهایی برای امنیت ایران با تمرکز بر مولفه های ژئوپلیتیکی این کشور است که برای تحقق این مهم، اهدافی به عنوان واسطه نیز قابل طرح است که عبارتند از: تبیین رویکرد نظری آینده پژوهی به عنوان چارچوبی برای تحقق امنیت مبتنی بر ژئوپلیتیک، شناسایی مؤلفه های ژئوپلیتیکی مؤثر در امنیت ایران به منظور تسهیل و تقویت فرآیند امنیت زایی و ترسیم آینده مطلوب ایران با رویکرد آینده پژوهی در چارچوب امنیت.

قابل ذکر است با توجه به این که این پژوهش با رویکرد اکتشافی به دنبال کشف مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی امنیت‌زای ایران برای رسیدن به آینده‌ای مطلوب با رویکرد آینده‌پژوهی است در نتیجه فرضیه مبنا نبوده و به دلیل رویکرد اکتشافی پژوهش، به دنبال اثبات یا رد یک فرضیه مشخص نیست. در این زمینه می‌توان پیش فرض پژوهش را چنین دانست که از میان مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر در امنیت ایران، برخی دارای اهمیت و نقش بیشتری در تحقق اهداف امنیتی می‌باشند که قابل بازشناسی و تبیین هستند. پیش فرض تبعی دیگر پژوهش این است که با پیاده‌سازی روش مند آینده پژوهی، می‌توان آینده‌ی مطلوب امنیت ایران را ترسیم نمود. بر این اساس، دو سوال پژوهش حاضر عبارتند از یک، کدام یک از مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی نقش مهم‌تری در فرآیند امنیت ایران دارند؟ و دو، با تأکید بر مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت ایران و با رویکرد آینده‌پژوهی، آینده‌ی مطلوب امنیت ایران چگونه ترسیم می‌شود؟

۲- ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱- مفهوم آینده پژوهی

درباره پیش بینی آینده مفاهیم و واژگان زیادی وجود دارد. اولین و به نوعی قدیمی ترین مفهوم، پیش گویی است که بیشتر از سایر مفاهیم جنبه غیر علمی دارد. پیش گویی اصطلاحی است دال بر پرسش از گونه ای خدا درباره رویدادهای آینده یا امور ناآشکار که معمولاً با توجه به علائم و نشانه ها آن را پیام خدا می‌پندارند (Foren, ۲۰۰۱، ص ۱). مفهوم دوم پیش بینی است که عموماً به صورت آمار و ارقام ارائه می‌شود و بر داده های گذشته و تعدادی از فرض ها استوار است (حاجیانی، ۱۳۹۰، ص ۲۰). پیش بینی به معنای حدس زدن، انتظار داشتن و به استقبال چیزی رفتن یا سبقت گرفتن بر چیزی است (حاجیانی، ۱۳۹۰، ص ۲۳). اما در مقابل دو مفهوم پیشگویی و پیش بینی، آینده شناسی است. پیش آگهی، آینده گویی و یا تحلیل آینده، عناوینی است که می‌توان معادل آینده شناسی دانست. آینده شناسی به دنبال شناسایی آینده وضعیت یک نظام کوچک یا بزرگ اجتماعی یا طبیعی است (اکرمی، ۱۳۷۶، ص ۶۹). فرآیند مفهومی سه گانه مطرح شده را می‌توان در گام چهارم به آینده نگاری یا آینده پژوهی ختم نمود. آینده پژوهی یا مطالعات آینده، مطالعه ای درباره احتمال ها و ترجیح های آینده و جهان بینی ها و افسانه هایی است که آن ها را پایه گذاری می‌کند. به طور کلی، می‌توان آن را به عنوان شاخه ای از علوم اجتماعی دانست. این شاخه‌ی علمی به دنبال فهمیدن این است که در آینده چه رخ می‌دهد و چه باید کرد (Simandan, ۲۰۱۸، صص ۳۵-۵۰).

بخشی از این نظریه به دنبال درک سیستماتیک و الگوی مبتنی بر گذشته و حال و تعیین احتمال وقایع و روندهای آینده است (Wordnet Search, 2013). روش‌شناسی این رشته در مقایسه با علوم طبیعی یا حتی علوم اجتماعی مانند جامعه‌شناسی و اقتصاد بسیار از اثبات‌گرایی به دور است. در این زمینه حتی عده‌ای از پژوهشگران این سوال را مطرح می‌کنند که آیا این رشته هنر است یا علم و حتی گاهی اوقات توسط برخی دانشمندان به عنوان شبه‌علم شناخته می‌شود (William, 2013, ص ۱۲۲). آینده‌پژوهی در ارتباط با دانش برنامه‌ریزی، فرآیند حدس زدن و پیش‌گویی دستاوردهای آینده برای کمک به برنامه‌ریزی (طبیعی، ۱۳۸۴، ص ۴۲) و شناخت آینده به صورت ساختارمند و سازماندهی شده (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵، ص ۲۱) قابل تعریف است. به عبارت دیگر، آینده‌پژوهی فعالیتی یک باره نیست و در خلال تکرار و مرور مرتب است که فرضیه‌های قبلی تحکیم شده یا باطل می‌شوند و فرضیه‌های جدید، جای آن را می‌گیرند (Hammershøj, 2017, صص ۱-۲۰). همچنین، آینده‌پژوهی بیش از هر چیز، ابزاری برای سیاست‌گذاری است (Nyiri, 2003, ص ۸). اهداف و فعالیت‌های آینده‌پژوهی در شش گروه ساخت چشم‌انداز، شناسایی اولویت‌ها، شناسایی فناوری‌های نوظهور، آموزش و انتشار اطلاعات، شبکه‌سازی و ایجاد فرهنگ تفکر در مورد آینده، بیان می‌شود (Gavigan, 2001). این علم به عنوان دانشی بین رشته‌ای، بیانگر طیف وسیعی از رویکردهایی است که باعث بهبود فرآیند تصمیم‌گیری می‌شوند (Simandan, 2018, ص ۴۲).

۲-۲- مفهوم امنیت

هر چند امنیت، مفهومی شناخته شده در طول تاریخ بشری و «وضعیت امن»، انتخاب اول هر واحد سیاسی است اما از لحاظ علمی درک آن دشوار (Buzan, 2006, صص ۱-۲۵) و تعاریف متعددی برای آن ارائه شده است. سیف زاده با جمع بندی تعاریف متعددی در ادبیات بومی و غیربومی جمع بندی نموده است که امنیت به معنا و پدیده‌های زیر اطلاق می‌گردد:

- الف: حفظ تمامیت ارضی، حفظ جان مردم، بقا و ادامه سیستم اجتماعی و حاکمیت کشور؛
 ب: حفظ و ارتقای منابع حیاتی کشور، این منابع زمانی کافی بودند و امروز فرآورده‌های صنعتی، نیروی متخصص و سرمایه ملی است؛
 ج: فقدان تهدید جدی از خارج به منافع ملی و حیاتی کشور. امروزه سازگار کردن محیط با اهداف داخلی بسیار مهم است (سیف زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۶۰).
 به نظر می‌رسد دغدغه مهم‌تر از تعریف امنیت، شناسایی ویژگی‌های آن است

که می توان به موارد ذیل در این زمینه اشاره نمود:
 آ. نسبیت امنیت

از نظر تجربی امنیت اصطلاحی نسبی است و پذیرفته شده است که این مفهوم برحسب بیش و کم به جای همه یا هیچ تحلیل شود (Baldwin, 1995)؛ لذا امنیت پدیده ای ثابت و مشخص نیست. عامل زمان، ایدئولوژی و اوضاع و احوال بین المللی و همچنین موقعیت کشور و دید و نظر رهبران در کیفیت و کمیت امنیت و نحوه تحصیل و حفظ آن تأثیر به سزایی دارد (سیف زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۶۱). همچنین، از آن جایی که عامل اصلی تامین امنیت قدرت بوده و قدرت نیز متغیر، نسبی و متفاوت است لذا به تبع آن امنیت نیز نمی تواند مطلق باشد و امری نسبی و متغیر است. بنابراین با تغییر میزان قدرت و وجود تهدیدات بالقوه و بالفعل حتی قوی ترین دولت ها نیز امنیت مطلق ندارند. به طور خلاصه امنیت مطلق دست یافتنی نیست و هیچ نوع نظم اجتماعی نمی تواند همه بی ثباتی ها، خطرها، ویرانی ها و مرگ را از بین ببرد.
 ب. ذهنی بودن امنیت

از صفات مسلّم امنیت، ذهنی بودن آن است. احساس امنیت و کمیت و کیفیت آن وابسته است به نظری که مردم و دولت نسبت به دشمن احتمالی و بالقوه خود دارند. ذهنی بودن امنیت برای ارتباط آن با سه عامل زیر است:

- اعتماد یا بی اعتمادی به توانایی و قدرت نسبی کشور برای مقابله با هر خطر جدی و حمله احتمالی؛
  - اعتماد یا بی اعتمادی به قدرت نسبی کشور دوست و دشمن؛
  - اعتماد یا بی اعتمادی به این که کشور می تواند وضع مطلوبی را در گرایش ها و روندهای سیاسی آینده حفظ کند (Williams, 2012).
- پ. تجزیه ناپذیر بودن امنیت

همان گونه که نمی توان بین ناامنی یک منطقه و امنیت یک نظام سیاسی تفکیک قائل شد، عدم امنیت کشورها در یک حالت تنازعی بر امنیت مناطق و حتی امنیت بین المللی تأثیر گذار خواهد بود. در حقیقت امنیت در مقابله کردن با حاکمیت و استقلال یک کشور رابطه مستقیم دارد. یعنی اگر در شهر یا استانی از یک کشور جنگ داخلی یا ناامنی پدید آید نمی توان ادعا کرد که چون در دیگر شهرها امنیت به هم نخورده، آن کشور دارای امنیت کاملی است (Wæver, 2004). مانند نیز در این زمینه معتقد است که به دلیل یکدست شدن جامعه جهانی مانند جامعه سیاسی داخلی، تمامی مسائل جامعه جهانی از جمله امنیت با یکدیگر مرتبط و به هم نزدیک می شوند. به

عبارت دیگر، در چنین جهانی، امنیت یک کشور با امنیت همه مساوی است و بر عکس. به عبارت دیگر، مفهوم امنیت برای دولت‌ها مفهوم متقابل، مساوی و یکسانی است (غلامی، ۱۳۹۲).

۲-۳- مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های پژوهش

اگر فرض کالین فلینت در کتاب «مقدمه‌ای بر ژئوپلیتیک» مبنی بر این که عوامل ژئوپلیتیکی، ساز و کار ژئوپلیتیک را فراهم می‌آورند و به عبارتی دیگر این عوامل ژئوپلیتیکی هستند که ژئوپلیتیک را هدایت می‌نمایند (فلینت، ۱۳۹۰، ص ۴۸) را بپذیریم و با توجه به اصلی‌ترین ویژگی‌های این عوامل که در نظر وی عبارتند از:

- عوامل نمی‌توانند آزادانه عمل نمایند،
  - عوامل درون ساختارها عمل می‌نمایند،
  - ساختارها اقدامات ممکن عامل را محدود یا محصور می‌نمایند،
  - ساختارها عوامل را تسهیل می‌نمایند و
  - یک عامل می‌تواند یک ساختار باشد و بالعکس (فلینت، ۱۳۹۰، ص ۵۰)،
- می‌توان عوامل ژئوپلیتیکی مورد نظر وی را به عنوان مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی در پژوهش حاضر معرفی نمود. در واقع مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی همان پدیده‌های طبیعی، انسانی و یا جغرافیایی محض هستند که با بهره بردن از ارتباط مستقیم جغرافیایی، با تاثیرگذاری بر قدرت واحد سیاسی، قابلیت تحت تأثیر قرار دادن تصمیم‌گیری‌ها در یک واحد سیاسی را داشته و با توجه به مفروض مهم ارتباط مستقیم سیاست، جغرافیا و قدرت (حافظ نیا، ۱۳۹۰، ص ۳۷) و از سویی دیگر مفروض مهم دیگر ارتباط مستقیم ژئوپلیتیکی و امنیت (Colin, 1988)، امنیت واحد سیاسی را متأثر می‌نمایند. به طور کلی در موضوع امنیت، دکترین مختلف امنیتی، با تمرکز نگرشی خاص، مؤلفه‌هایی خاص و بعضاً ترکیبی در حصول امنیت را ارائه می‌دهند (عبداله خانی، ۱۳۸۹، ص ۳۶). مرور کلی بر تمامی مؤلفه‌های ارائه شده در این تنوع دکترین می‌تواند این نتیجه را نشان دهد که اولاً بخش عمده‌ای از مؤلفه‌های اصلی بین پژوهشگران مختلف، مشترک بوده و ثانیاً؛ مؤلفه‌های اصلی و کلیدی به نوعی در تمامی پژوهش‌ها تکرار شده‌اند (Benner, 2001, ص ۱۷۰). بر این اساس، پژوهشگران معتقدند، تمامی مؤلفه‌های مطرح شده در پژوهش‌های مختلف، به نوعی جامعیت مدنظر را داشته و نیز با توجه بیشتر بر آن مؤلفه‌ها می‌توان به این جمع‌بندی رسید که بیشتر تقسیم‌بندی‌های دکترین امنیتی، دارای نوعی هم‌پوشانی مفهومی نیز می‌باشد. به بیان دیگر هر پژوهشگر بسته به موضوع، سطح عمل، مخاطب و پارامترهایی خاص به تقسیم‌بندی

شاخص‌های کلی و البته پذیرفته شده امنیت زایی می‌پردازد.

باتفاسیر فوق، پژوهش حاضر تلاش دارد با استعانت از دستاوردهای پژوهشی گذشته در این زمینه و با نوآوری بهره بردن از رویکرد ژئوپلیتیکی، مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر در امنیت را شناسایی نماید. لازم به ذکر است که اولاً، مؤلفه‌های اخیر بسته به موضوع پژوهش توسط پژوهشگران مورد بررسی تفکیکی قرار می‌گیرند چرا که به صورت بدیهی جامعیت مکفی بر مؤلفه‌های مؤثر بر امنیت متصور است اما جدا شدن هر یک از عوامل از دیگری به معنای اهمیت ویژه آن مؤلفه برای پژوهشگران است. ثانیاً، هر چند گستره و تعداد مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی تأثیرگذار بر امنیت متنوع و زیاد هستند، تأکید بر مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مورد نظر در این پژوهش به معنای بی‌اهمیتی سایر عوامل و یا عدم اثرگذاری آن‌ها نمی‌باشد و لذا مؤلفه‌های ذیل به عنوان گروه بندی عام جهت تسهیل قضاوت و تحلیل مطرح شده و بدیهی است که منحصر و مطلق نمی‌باشند. بر این اساس و با توجه به شناختی که از موضوع پژوهش به دست آمد، چهار گروه مؤلفه ژئوپلیتیکی مؤثر در امنیت مورد شناسایی قرار می‌گیرد که عبارتند از مؤلفه‌های فرهنگی، زیست محیطی، مکانی - فضایی و اقتصادی.

شکل شماره ۱- مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی تأثیرگذار بر امنیت (نگارندگان)

۲-۳-۱- مؤلفه «اقتصادی»

ژئواکونومی منتج از ترکیب سه عنصر جغرافیا، قدرت و اقتصاد است و به نظر می‌رسد که سیاست به عنوان موتور محرک ژئوپلیتیک، در نگرش ژئواکونومی جای خود را به اقتصاد داده است (عزتی و ویسی، ۱۳۸۵، ص ۲۹). در یک تحلیل ژئواکونومیک مفروض اصلی این است که قدرت‌ها، سیاست‌های اقتصادی را در فضاهای محلی، منطقه‌ای و جهانی اعمال و رهبری می‌کنند.

بنیانگذار تأکید بر مؤلفه های ژئواکونومی در ژئوپلیتیک، ادوارد ان. لوتواک بود که در تقابل با ایده پایان تاریخ فوکویاما نظریه خود را شرح و بسط داد. تأکید بر روش های اقتصادی به جای روش های نظامی، وجه تمایز اصلی دیدگاه وی در قیاس با سایر ژئوپلیتیسین هاست. لوتواک معتقد بود سرمایه، نوآوری های فنی و تکنولوژیک، تولید، بازرگانی و بازار تعیین کننده قدرت در دنیای پس از جنگ سرد بوده و تسلیحات، سربازها و پادگان ها دیگر به حاشیه رفته اند (Luttwak, ۲۰۱۶، صص ۱۷-۱۸). وی ادامه می دهد بر اساس این واقعیت که تجارت نیز می تواند تحت الشعاع جنگ واقع گردد، تأکید اصلی به حکومت ها تکیه بر علل و وسایل قدرت اقتصادی است و لذا پیشنهادش این بود که هرگاه اختلافات تجاری منجر به اختلافات سیاسی گردید می بایست حکومت ها راهکارهای اقتصادی را برای حل و فصل مورد استفاده قرار دهند. در این زمینه پژوهشگران نیز معتقدند، تأکید بر ژئواکونومی در راهبرد امنیتی واحدهای سیاسی از طریق شیوه‌هایی از جمله تجارت، سرمایه گذاری، صنعت، خدمات، گردشگری و نظام توزیع ثروت قابل تحلیل است.

۲-۳-۲- مؤلفه «مکانی فضایی»

کشور فرضی «های پوتیتکا» هاگت، مصداقی برای این واقعیت است که عوامل جغرافیایی به همان اندازه نقش بازی مؤثر در روابط خارجی کشورها در ایجاد تنش و ناامنی میان آن ها نیز نقش بازی می نمایند. این متفکر انگلیسی با تمرکز بر این کشور فرضی محصور در خشکی که دارای دوازده عنصر تنش زا در ارتباط با همسایگانش است، تلاش دارد به اهمیت نقش مکانی و فضایی جغرافیا برای یک کشور پرداخته (Haggett, ۲۰۰۱، ص ۵۲۱) و تبیین ژئوپلیتیکی خود را از امنیت زدایی با تأکید بر «جبر جغرافیایی» ارائه نماید.

در این زمینه پژوهشگران نیز معتقدند، تأکید بر مؤلفه های مکانی - فضایی در راهبرد امنیتی واحدهای سیاسی از طریق ویژگی های جغرافیایی موقعیت، وسعت، توپوگرافی، شکل سرزمینی، توزیع و پراکندگی جمعیت، زیرساخت های ارتباطی، نظام اسکان و جمعیت و نظام توزیع خدمات قابل تحلیل است.

۲-۳-۳- مؤلفه «نظامی»

قدرت نظامی کشور یکی از مهم ترین مؤلفه های شکل دهنده به سیاست آن واحد سیاسی است. در عرصه بین المللی که قانون جنگل گونه بر آن حاکم است داشتن نیروی نظامی قدرتمند و کارآمد و با کیفیت برای حفظ امنیت، ضروری است که نمی توان بر آن چشم پوشید (Snow, ۲۰۰۳، ص ۳۰). برابر دانستن امنیت سرزمین با قدرت نظامی یک

سنت و از روش‌های معمول است اما هرچند که قدرت نظامی غالب است اما باید گفت که استفاده از آن امروزه چندان حقانی نیست (سیف زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۶۲). هرچند بسیاری از متفکرین رئالیستی بر اهمیت مقدرات نظامی واحدهای سیاسی در حفظ و گسترش امنیت تأکید دارند اما به طور ویژه کوئینسی رایت، متفکر رئالیست معاصر در مطالعاتش به این موضوع پرداخته و بیان داشته است که مهم‌ترین عامل در حفظ صلح و ثبات و امنیت جهانی، مقدرات نظامی کشورها است (Thompson, ۲۰۰۲، ص ۴۴۸). هر چند بدون شناسایی سایر ابعاد قدرت و بررسی و تحلیل آن‌ها نمی‌توان به طور کامل و دقیق به شناسایی و تحلیل قدرت نظامی یک کشور پرداخت، ولی در زمان‌های حساس و بحرانی به دلیل آن که سایر اجزا و ابعاد قدرت، تحت الشعاع قدرت نظامی قرار می‌گیرند، حدوداً شناخت توان ملی یک کشور از طریق تجزیه، تحلیل، بررسی و محاسبه‌ی قدرت نظامی آن میسر می‌گردد. والتر لیپمن نیز در این زمینه معتقد است: «امنیت در معنی عام کلمه همیشه با قدرت نظامی خواهد بود» (O'Sullivan and Subramanian, 2015).

در این زمینه پژوهشگران نیز معتقدند، تأکید بر نظامی‌گری در راهبرد امنیتی واحدهای سیاسی از طریق اهداف، دکترین و راهبردها، سازمان و تشکیلات، فنون و تکنولوژی و مقدرات نظامی قابل تحلیل است.

۲-۳-۴- مؤلفه «زیست محیطی»

توماس هامر- دیکسون به عنوان پیشگام تأکید بر مؤلفه ژئواکولوژی شناخته شده و تأکید بر تنش‌زایی زیست محیطی به اشکال مستقیم و غیرمستقیم، نقطه عطف نظریات وی است. در نظر دیکسون تنش‌زایی به صورت مستقیم متعاقب بروز تحولات در عرصه زیست محیطی و مخاطرات طبیعی از قبیل کمبود آب، دستیابی به منابع غذایی دریایی، دستیابی به منابع زیرزمینی و بلایای طبیعی در میان کشورها به وجود می‌آید. در سطح غیرمستقیم که در نظر دیکسون بسیار خطرناک‌تر از مورد قبل است، تنش‌ها حاصل مسائلی از قبیل هویت، محرومیت‌اند. در سطح هویتی که تنها به بعد داخلی نیز محدود نمی‌شود، در قالب مهاجرت و نزاع در دست‌یازیدن به شرایط مناسب زیست محیطی برای ادامه زندگی نمود پیدا می‌کند. در سطح محرومیت، ملاحظات زیست محیطی در قالب کمبودهای اقتصادی تجلی می‌یابد. امری که در نهایت موجب گسست در مناطق مختلف و در نهایت به تضعیف مشروعیت نظام سیاسی منجر می‌گردد (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۰، صص ۴۴۳-۴۴۲). همچنین، پیرامون سطح هویتی گفتنی است فشارهای منتج از مسائل زیست محیطی، سبب شکل‌گیری

جنبش‌های بزرگی می‌شوند که این جنبش‌ها خود شکل‌گیری گروه‌های هویتی را نتیجه می‌دهد که معمولاً نیز متنازعاً (Suhrke, ۱۹۹۳, ص ۱۴). پیرامون سطح محرومیت نیز باید گفت، مسائل زیست‌محیطی از طریق دامن زدن به کمبودهای اقتصادی، احساس محرومیت را نزد مردم کشور ایجاد نموده و به این ترتیب در شکل‌گیری منازعه نقش بازی می‌کند. وجود تفاوت‌های زیست‌محیطی از منظر بهره‌مندی از منابع طبیعی، سبب افزایش توان دولت در بهبود شرایط مادی زندگی مردم گشته که این امر هرچند در نگاه اول مثبت به نظر می‌رسد اما در ادامه و در گذر زمان سبب ایجاد گسست طبقاتی میان مناطق مختلف شده و در نهایت تعمیق آن، تضعیف مشروعیت نظام سیاسی به عنوان یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی را سبب می‌گردد (Homer-Dixon, ۱۹۹۳, صص ۶۵-۶۷).

در این زمینه پژوهشگران نیز معتقدند، تأکید بر ژئواکولوژی در راهبرد امنیتی واحدهای سیاسی از طریق ظرفیت‌های طبیعی و معدنی و مخاطرات طبیعی قابل تحلیل است.

۲-۳-۵- مؤلفه «فرهنگی»

نگرش ژئوکالچری که در برخی منابع از آن با عنوان گفتمان ژئوپلیتیک نظم نوین جهانی نیز یاد می‌شود، مجموعه‌ای از پندارهای مختلف فرهنگی است که سعی در اثبات تقابل فرهنگ‌ها و تمدن‌ها دارد. نگرشی که هر چند نظم جدیدی را برای جهان پس از جنگ سرد متصور است اما نوام چامسکی منتقد و زبان‌شناس آمریکایی چنین به آن پاسخ داده است: «نظم نوین جهانی، همان نظم کهنه جهانی است؛ به صورتی دیگر. تحولات شگرفی در جریان است اما هیچ‌گونه دگرگونی بنیادینی در کار نیست. قواعد نظم همان است که همیشه بوده است؛ حکومت قانون برای ناتوانان و حکومت زور برای قدرتمندان» (Chomsky, ۱۹۹۴, ص ۱۹۴).

هر چند مقاله مشهور «پایان تاریخ» از «فرانسیس فوکویاما» و نظریات «میشل کلر» و «تیموتی لاک» با محوریت «پایان موقت نزاع شرق و غرب» با تأکیدات ژئوکالچری شناخته می‌شوند اما بسیاری از منتقدان، ساموئل هانتینگتون را داعیه‌دار این نگرش خطاب می‌نمایند. وی از جمله متفکران محافظه‌کاری است که در دفاع از امتیازهای سنتی ایالات متحده و به نام دفاع از غرب، نظم نوین جهانی پس از جنگ کلاسیک سرد را جنگی فرهنگی سیاسی میان گروه‌های تمدنی مختلف تلقی می‌نماید. وی نوشته است: «برخورد تمدن‌ها و وجه غالب سیاست جهانی را تشکیل خواهد داد و در آینده، خطوط گسل بین تمدن‌ها، خطوط نبرد بین آن‌ها خواهد بود» (Huntington, ۱۹۹۳, ص ۲۲).

در این بحث، وی با تبیینی ژئوپلیتیکی با گسترش مرزهای عقیدتی، جنگ های آتی را از مرزهای حکومت ها خارج و به مرزهای تمدنی نسبت می دهد و چنان که یزدانی و توپسرکانی معتقدند تبیین ژئوپلیتیکی خود را از واقع نگری جغرافیایی کاملا بی بهره می نماید (یزدانی و توپسرکانی، ۱۳۸۷، ص ۲۱۸).

در این زمینه پژوهشگران نیز معتقدند، تأکید بر مؤلفه های فرهنگی در راهبرد امینتی واحدهای سیاسی از طریق تمرکز بر پیوندهای فرهنگی، تنوع مذهبی و تنوع قومی قابل تحلیل است.

۲-۳-۶- مؤلفه «سیاسی»

اهمیت و اولویت شکل مدیریت سیاسی و حکومت در آن، مورد تأکید مؤلفه ژئوپلیتیکی سیاسی در راهبرد امنیت سازی برای یک کشور است. این که یک کشور چگونه سامان می یابد، چگونه به جهان و کشورهای همسایه خود می نگرد، این که نگاه امنیتی کشور چگونه است، ظرفیت های این کشور با چه شیوه مدیریتی سامان می یابند، از مهمترین موضوعات در این زمینه است. بسیاری از جامعه شناسان سیاسی و هم چنین جغرافی دانان سیاسی، تلاش دارند به تحلیل و بررسی مسائل امنیتی از این نگاه بپردازند.

در این زمینه پژوهشگران نیز معتقدند، تأکید بر مؤلفه های سیاسی در راهبرد امینتی واحدهای سیاسی از طریق تمرکز بر شیوه حکومت، شرایط امنیتی، شیوه مدیریت سیاسی و ارتباط با همسایگان خارجی قابل تحلیل است.

۲-۴- تبیین یکپارچه معیارها و زیر معیارهای پژوهش

همان طور که به آن اشاره شد، معیارهای پژوهش با استفاده از پژوهش های مشابه انجام گرفته و البته اعمال نظر کارشناسی در طبقه بندی نهایی نیز صورت گرفته است. زیر معیارها و گویه ها نیز با بهره برداری مستقیم و غیرمستقیم از مطالعات امنیتی پژوهشگران و بررسی ادبیات پژوهش به دست آمده است.

جدول شماره ۱- معیارها، زیر معیارها و گویه های پژوهش (نگارندگان)

مؤلفه	زیر مؤلفه	گویه
نظامی	اهداف، دکترین و راهبردها	اعلامی، اعمالی، تهاجمی، تدافعی
	سازمان و تشکیلات	ساختار مشترک، ساختار پویا، سرعت تصمیم گیری
	فنون و تکنولوژی	دانشگاه های نظامی، نوآوری های نظامی
	مقدورات	سخت افزاری، نرم افزاری
اقتصادی	قدرت اقتصادی	اقتصاد بومی، اقتصاد بزرگ
	شیوه های سرمایه گذاری (داخلی، خارجی)	داخلی منطقه ای، داخلی ملی، خارجی

مؤلفه	زیر مؤلفه	گویه
اقتصادی	نظام توزیع ثروت	باز توزیع ثروت، باز تولید کنترل شده، توزیع نظام بازار آزاد
مکانی فضایی	موقعیت	ارتباطی، گذرگاهی، نسبی، ریاضی و هیدروپلیتیکی
	عمق استراتژیک	ثقل جمعیتی، ثقل فعالیت های اقتصادی، ثقل اماکن سیاسی و ثقل اماکن نظامی
	توپوگرافی	مرزها، ناهمواری ها و عوارض طبیعی
	شکل کشور	الگوی فضایی مرزها، وحدت و یکپارچگی کشور و موقعیت تدافعی
فرهنگی	نظام اسکان و جمعیت	متراکم، غیرمتراکم، جمعیت نظامی، جمعیت مولد
	نظام توزیع خدمات	تمرکز متراکم، تمرکز غیرمتراکم، پراکنده متراکم، پراکنده غیرمتراکم
	تنوع قومی	کثرت گرایی، تقابل
	تنوع مذهبی	کثرت گرایی، تقابل
سیاسی	پیوندهای فرهنگی (تقابل - کثرت گرایی)	هویت ملی، انسجام ملی
	شیوه تمرکز	تک ساخت، فدرال و ناحیه ای
	ارتباط با همسایگان خارجی (تقابل - همکاری)	فرهنگ محور، امنیت محور و منفعت محور
	شیوه مدیریتی	خصوصی و دولتی
	شرایط امنیتی	باز و بسته
	شیوه حکومت	دولت مداخله گر، دولت هدایتگر، دولت تماشاگر
زیست محیطی	مخاطرات طبیعی	فعال و منفعل
	قابلیت های طبیعی	انرژی، کانی های غیرفلزی، فلزات غیر آهنی، جنگل و مرتع

۲-۵- پیشینه پژوهشی

هر چند موضوع پژوهش حاضر تدوین راهبرد و در واقع یک نوآوری پژوهشی است اما در زمینه موضوعات نزدیک با آن فعالیت های پژوهشی نیز وجود دارد که نویسندگان در تهیه این مقاله از آن ها بهره برده اند. در ادامه تلخیص مهمترین ادبیات پژوهشی در این زمینه ذکر گردیده است.

جدول شماره ۲- پیشینه پژوهشی تحقیق (نگارندگان)

نویسندگان (سال) - روش	عنوان پژوهش	مهمترین یافته ها
اخوان کاظمی، (۱۳۹۴)	الگوی امنیت در مکتب امنیتی جمهوری اسلامی ایران	در تبیین الگوی قرآنی مکتب امنیتی جمهوری اسلامی ایران باید اذعان کرد که از یک سو، ایمان و امنیت معنوی، سرچشمه و مبنای اصلی تمام ابعاد امنیت و سازوکارهای تأمین آن بوده، بین این ابعاد و سازوکارها، هم پیوندی و توازن عمیقی برقرار است؛ ضمن آنکه هرگونه امنیتی در هر بُعد از ابعاد آن، در نهایت، ریشه در ایمان و اعتقادات معنوی و الهی دارد و هرگونه نامنی در هر عرصه ای، بالاخره ریشه اش به بی ایمانی و صفات متقابل ایمان، مانند: شرک، کفر، ظلم، استکبار و ... برمی گردد. از سوی دیگر، مؤمن و صفات ایمانی، اصلی ترین خاستگاه صدور کنش‌های امنیت زاست و می توان در استنتاج نهایی گفت که بسط‌سازی حیات معنوی طیبه و حسنه برای تربیت و تهذیب افراد در حوزه رفتارهای فردی و اجتماعی و دوری کردن آنها از حیات سیئه و غیرایمانی، اصلی ترین سازوکار برای برقراری امنیت، در الگو و مکتب امنیتی جمهوری اسلامی ایران است.
عباسی، نجات و طالبی، (۱۳۹۵)	الگوی امنیتی بازدارندگی در تنگه هرمز و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران	فرضیه نوشتار این است که با تغییر در محیط امنیتی خلیج فارس با ویژگی‌هایی مانند؛ گسترش هژمون منطقه‌ای و افزایش قدرت یابی ایران در تنگه هرمز، و همچنین تحولات سیاسی جدید در پیرامون ایران یعنی عراق و عربستان به نظر می رسد این کشور به سمت اتخاذ یک الگوی امنیتی جدید در تنگه حرکت کرده است.
حق پناه، و بیدانه خانی (۱۳۹۲)	جمهوری اسلامی ایران و الگوهای امنیتی آسیای جنوب غربی	یافته‌های پژوهش نشان می دهد با توجه به مقدرات و مطلوبیت های ایران در مدل های مختلف الگوی موازنه قوا بهترین راهبرد برای جمهوری اسلامی در به حداکثر رساندن منافع منطقه ای و همکاری های متعاقب آن می باشد.
اکرامی نیا، (۱۳۹۲)	راهبردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دستیابی به اهداف چشم انداز ۱۴۰۴	براساس تحقیق انجام شده، جمهوری اسلامی برای دستیابی به اهداف چشم انداز ۱۴۰۴ در منطقه آسیای جنوب غربی می بایست رویکرد رقابتی، محافظه کارانه و تعاملی با حداکثر بهره‌وری از فرصت‌ها را اتخاذ نماید، ضعف‌های محیط داخلی را از بین ببرد و تهدیدهای محیط خارجی را خنثی نماید. همچنین با بهره‌برداری از نقاط قوت داخلی، ضعف‌ها را پوشش و تهدیدها را تبدیل به فرصت کند که همه این‌ها نیازمند مدیریت راهبردی نسبت به محیط داخلی و خارجی و راهبردهای مورد اشاره در پژوهش است.

نویسندگان	عنوان پژوهش	مهمترین یافته ها
فدوی بنده قرائی و کرامیان (۱۳۹۲)	الگوی راهبرد سیاسی، امنیتی در فراگرد توسعه اسلامی- ایرانی	واقعیت موجود در فضای سیاسی کشور «رقابت سیاسی برون سیستمی» است که پیامدهای امنیتی ناگواری در سطح منطقه و فرامنطقه ای به همراه داشته است. چنین شرایطی مستلزم طرح و اجرای یک راهبرد جبرانی متناسب با فضای حاکم است. در این نوشتار راهبرد جبرانی بر محور ضرورت انتقال رقابت‌ها از خارج سیستم به درون سیستم می‌باشد تا از رهگذر آن از گستره و شدت جدال‌ها و رویارویی‌های سیاسی کاسته شود و ضریب امنیت سیاسی کشور ارتقاء یابد. بدین سان، پاسخ به پرسشی که بر چپستی، چگونگی و ویژگی‌های ماهوی راهبرد مطلوب دفاعی در حوزه سیاسی، امنیتی متمرکز گشته، بر محور الگوی راهبرد «رقابت درون سیستمی» به عنوان الگوی بهینه‌ی دفاع سیاسی به تجزیه و تحلیل می‌پردازد.
اسماعیلی، بالایی (۱۳۹۲)	الگوی راهبردی تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در قوانین برنامه توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی	بررسی قوانین برنامه ی توسعه نشان می دهد که به طور کلی می توان شروع راهبرد تأمین امنیت ملی پس از جنگ تحمیلی را با توجه به نظریات سنتی امنیت و به کارگیری راهبرد قدرت در راستای دفاع همه جانبه از مرزهای کشور دانست که در امتداد آن با تکیه بر جایگاه مؤثر مردم در دفاع ملی و زمینه سازی برای حرکت به سمت گفتمانهای جدید امنیت، و تلفیق دو راهبرد برنامه ریزی و یادگیری، امنیت ملی کشور متعالی گشته است. توجه به بعد دفاعی تجهیزات نظامی و آموزش های نظامی برای عموم مردم، مصادیق انجام شده در راستای دو راهبرد کلی بیان گردیده می باشد.
رضوی نژاد، (۱۳۹۸)	طراحی مدل راهبردی سیاست گذاری امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران	هدف این پژوهش، تبیین ضرورت تجدیدنظر در سیاستگذاری امنیتی و ارائه یک مدل کارآمد از آن در عصر حاضر و در نهایت انطباق آن با شرایط خاص ج.ا.ایران بود. در این راستا مدلی که ارائه گردید طبق نتایج تحلیل آماری، علاوه بر مطلوبیت و تناسب و همچنین حصول هدف اصلی، احتمال موفقیت بیشتری در تأمین امنیت داخلی در ج.ا.ایران دارد. در این مدل تأکید بر تقویت ارزش‌های فرهنگی مذهبی، اجتماعی در جامعه از ضروریات انکار ناپذیر می‌باشد.

۳- روش پژوهش

با توجه به جدول ذیل، پژوهش حاضر با ترکیب روش های سناریونویسی و شناسایی اولویت‌های کلیدی به بحث و بررسی درباره موضوع حاضر می‌پردازد. سناریوها تصاویر آینده‌های ممکن هستند که ترتیب منطقی رویدادها را نشان می‌دهند. پورتر سناریو را دیدگاهی می‌داند با سازگاری درونی و محتوایی نسبت به آنچه در آینده می‌تواند

رخ دهد. اما شوارتز سناریو را ابزاری می‌داند برای نظم‌دهی به ادراک یک فرد درباره محیط‌های بدیل آینده که تصمیم‌های فرد در آن محیط‌ها گرفته خواهد شد. رینگلند سناریو را بخشی از برنامه‌ریزی استراتژیک می‌داند که به عنوان ابزاری برای مدیریت عدم قطعیت آینده استفاده می‌شود. میشل گوده و روبلا سناریو را توصیف موقعیت‌های آینده و رویدادهای ممکن در آن‌ها، تعریف می‌کنند (حاجیان، ۱۳۹۰، صص ۲۴۶-۲۴۵). اهمیت سناریونویسی به‌دین دلیل است که سناریوها، پیچیدگی‌های جهان واقعی را در نظر می‌گیرند و بینش‌های جایگزین در خصوص آینده را، با ترتیبی منطقی از رویدادها بازنمایی می‌کنند. از سوی دیگر، زمانی که انتخاب اولویت‌ها در پروژه آینده پژوهی مدنظر است، روش اولویت‌های کلیدی یک رویکرد ارزشمند و مفید به شمار می‌رود. در این روش با به کارگیری گروهی از معیارها که برای اندازه‌گیری میزان اهمیت یا کلیدی بودن اولویت‌ها به کار می‌روند، فهرستی از اولویت‌های مهم و کلیدی مشخص می‌گردد (Miles, ۲۰۰۳، صص ۲۷-۲۸).

جدول شماره ۳- طبقه‌بندی روش‌های پیاده‌سازی آینده‌پژوهی (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵، ص ۶۱)

روش‌ها	گروه
پویش محیطی	رویکرد شناسایی موضوع
تحلیل سوات	
پیمایش موضوع‌ها	
برون‌یابی روند	رویکرد برون‌یابانه
مدل شبیه‌سازی	
پیش‌بینی نوع‌آمیز	
دلفی	
طوفان فکری	
پانل‌های متخصصان	رویکرد خلاقانه
تحلیل اثرات متقابل	
سناریوها	
اولویت‌های کلیدی	رویکرد اولویت‌بندی
ترسیم مسیر	

۳-۱- تبیین روش پیاده سازی پژوهش

آینده پژوهی در سه روش کمی، کیفی و شبه عددی یا قضاوتی، قابل قسم است (زالی، ۱۳۹۲، صص ۸۱-۸۰). پژوهش حاضر نیز از نوع پژوهش کیفی مطالعه موردی و منطبق بر رویکرد شبه عددی یا قضاوتی در حوزه روش های آینده پژوهی است. رویکرد شبه-کمی یا قضاوتی، حد وسط بین روش های کیفی و کمی است. در بیشتر مواقع قضاوت های ذهنی نیازمند کمی سازی از طریق یک-سری قوانین یا تعاریف هستند. هم چنین برخی روش ها از برآوردهای احتمالی ذهنی استفاده می کنند (Hines, ۲۰۱۴، صص ۴۳).

این پژوهش ترکیبی از طرح های پژوهش کیفی شامل مطالعه موردی، نظریه زمینه ای و البته مشارکتی است. پیاده سازی پژوهش و جمع آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه های هدفمند با نگاه تشکیل گروه های کارشناسی و به دنبال عوامل ژئوپلیتیکی کلیدی توسعه است و در نهایت آینده مطلوب را از طریق برنامه ریزی سناریو جست و جوی می نماید. بر این اساس معیارهای پژوهش در چارچوب یک پرسشنامه بسته و هدفمند میان گروه هدف مورد نظر توزیع گردید و پس از جمع آوری داده ها و به منظور اصلاح تناقض های موجود بین پرسشنامه ها، با مقایسه انحراف از معیار پاسخ ها و مقایسه پاسخ های هر مؤلفه ژئوپلیتیکی با گویه های زیرمجموعه آن، نسبت به حذف پرسشنامه های دارای تناقض اقدام شد. حاصل تحلیل پرسشنامه ها، امتیازهای کسب شده برای هر مؤلفه، ریزمؤلفه و گویه بود که بدون تغییر مقیاس قابل ارزیابی است. در نهایت با استفاده از تلفیق روش های تحلیل میانگین و تاپسیس (بدون وزن دهی و تحلیل سلسله مراتبی) تمامی مؤلفه ها مورد بررسی، تحلیل می شوند. مؤلفه های کلیدی شناسایی شده، برای تدوین سناریوهای امنیت زا استفاده شده و بنا به تعداد مؤلفه های شناسایی شده، سناریوهای متعامد دو به دوی مؤلفه ها تدوین می گردد. سپس سناریوهای تدوین شده بر اساس امتیاز مؤلفه های شکل دهنده آن امتیازدهی شده و سناریوی برتر انتخاب خواهد گردید. سناریوی برتر بر اساس مؤلفه های مورد ارزیابی می تواند برای ترسیم چشم انداز امنیتی ایران مورد استفاده قرار گیرد.

۳-۲- شناسایی گروه هدف

با توجه به موضوع پژوهش و تأکید بر شناسایی پیشنهادهایی برای امنیت ایران با تمرکز بر مؤلفه های ژئوپلیتیکی این کشور، گروه هدف عبارتند از تعدادی از اساتید، متخصصان و دانشجویان دکتری رشته های علوم سیاسی، جغرافیای سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه های تهران، تربیت مدرس، شهید بهشتی، علامه طباطبائی، خوارزمی، فردوسی مشهد، اصفهان، شهید باهنر کرمان، تبریز، بیرجند، شیراز و کرمانشاه.

۳-۳- توضیحات کلی در مورد پرسشنامه

پرسشنامه پژوهش مبتنی بر دو نوع سوال کلی طراحی شده است. نوع اول مبتنی بر سوالاتی است که اولویت بندی را هدف قرار می دهد و تمامی معیارها، زیر معیارها و گویه ها مورد سوال قرار گرفته اند. این نوع سوالات به طور گروه بندی مطرح شده اند و در واقع پاسخ آن ها که به صورت اعدادی دارای اولویت هستند، به صورت جداگانه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته اند. در این زمینه و در گام اول از پرسش شونده ها سوال شده است که اهمیت مؤلفه های ژئوپلیتیکی سرزمین ایران نظیر مؤلفه های نظامی، اقتصادی، مکانی فضایی، فرهنگی، سیاسی و زیست محیطی را به ترتیب از ۱ تا ۶، شماره گذاری نمایند. در گام دوم، سوال های مورد نظر، اولویت بندی را از بین اعداد ۱ و ۲ از پرسش شونده ها، درخواست نموده است. گام سوم در این نوع از سوال ها، پرسش از اولویت هر کدام از گویه ها (بیان های دوگانه زیر معیار مورد نظر) است. این فرآیند سه گامی برای تمامی معیارها، زیرمعیارها و گویه ها تکرار شده است.

در نوع دوم سوالات که به صورت طیفی بر پایه طیف لیکرت مطرح شده، از پرسش شونده درخواست شده که میزان اهمیت هر یک از زیرمعیارها را مشخص نماید. هدف از پرسش این نوع سوال ها در درجه اول نوعی آزمون برای پرسشنامه است؛ به گونه ای که پس از جمع آوری پرسشنامه ها، آن گروه از پاسخ های ارائه شده که به لحاظ انحراف از میانگین هر دو نوع سوال تفاوت دارند، باعث حذف آن پرسشنامه می گردد. در درجه دوم هدف از این نوع سوال، سنجشی دقیق تر از نظر پرسش شونده و یا به بیان دیگر کنکاش موضوع است. به عبارتی دیگر، سوالات طیفی مطرح شده از طرفی صداقت سنجی پرسشنامه را مورد بررسی قرار داده و از طرف دیگر فرصت ارائه دو تحلیل مجزا را به پژوهشگران ارائه داده است.

تعداد کل سوال های پرسشنامه نهایی شامل ۵۳ سوال است که ۳۱ سوال به دنبال کسب اولویت بندی (نوع اول) و ۲۲ سوال نیز به دنبال کسب اهمیت (نوع دوم) در نظر پرسش شونده ها هستند. با این وجود و با توجه به توضیح ارائه شده در مورد سوالات نوع یک که بسته به سوال از ۲ تا ۴ گزینه برای اولویت دهی داشته اند، مجموعه تعداد ۱۰۷ گویه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته اند. لازم به ذکر است که در سوالات اولویت دهی (نوع اول)، عدد ۱ بیشترین و مهمترین مقدار تلقی شده و به همین جهت در سوالات میزان اهمیت (نوع دوم) نیز عبارت بسیار زیاد معادل عددی یک لحاظ گردیده که مقادیر موجود در پایگاه داده هم بردار هم سو شوند. در پژوهش حاضر پیش از توزیع و جمع آوری نهایی پرسشنامه ها، ابتدا نسخه اولیه پرسشنامه به

صورت آزمون، میان ۱۵ نفر غیریکسان با جمعیت هدف تحقیق، توزیع شده که نتایج آن پس از تحلیل باعث اصلاحات مورد نیاز در پرسشنامه شده است. پس از نهایی سازی، مجموعاً ۳۹ پرسشنامه توزیع گردید که پس از جمع آوری از طریق مطابقت پاسخ ها و نیز تطبیق سوال های امتیازدهی با سوال های میزان اهمیت، تعداد ۸ پرسشنامه به دلیل وجود مغایرت هایی هر چند اندک حذف و مجموعاً تعداد ۳۱ پرسشنامه مورد تحلیل و بررسی نهایی قرار گرفت.

۴- یافته های تحقیق

۴-۱- یافته های تحلیلی

از مجموع ۳۱ پرسشنامه نهایی، پاسخ های نهایی ارائه شده با یکسان سازی وزن و جهت پاسخ ها با روش تحلیل میانگین، کلیدی ترین مؤلفه با نمره ۲/۳۲، مؤلفه مکانی فضایی و پس از آن مؤلفه فرهنگی سیاسی با نمره ۲/۸۸ شده است. بر این اساس، مؤلفه اقتصادی با نمره ۲/۹۶ و مؤلفه زیست محیطی با نمره ۳/۷۹، در رتبه های بعدی قرار می گیرند. این مهم به این معنی است که در نگاه پرسش شونده گان، مؤلفه مکانی فضایی فارغ از چگونگی زیر مؤلفه ها صرفاً به واسطه بار معنایی و مفهومی، بیشترین اهمیت را در ایجاد امنیت واحد سیاسی دارد. اما بدیهی است که برای تدقیق این قضاوت بایستی سوالات زیرمجموعه و مکمل که به صورت جزئی از کل یک مؤلفه پرسش شده است نیز ملاک توجه بیشتری قرار گیرد. بر این اساس روش های مختلفی جهت رتبه بندی مؤلفه ها در نظر گرفته شده که با تأکید بر دو تکنیک میانگین و تاپسیس هر کدام یک بار برای سوال نوع یک، یک بار برای سوال نوع دو و یک بار نیز به صورت تجمیعی مورد توجه قرار گرفته است. لازم به ذکر است که مرحله وزن دهی روش تاپسیس با هدف اهمیت بخشی به نظر پرسش شونده گان و جلوگیری از اعمال نظر پژوهشگران از فرآیند تاپسیس حذف شده است. همچنین جهت استانداردسازی قضاوت علاوه بر رتبه بندی بر اساس نمره اخذ شده، رتبه چارکی هر مؤلفه در زیر گروه خود نیز مشخص شده که به صورت طیف رنگی علامت گذاری شده است. چارک اول مؤلفه ها در طیف کم رنگ و چارک آخر، پررنگ ترین طیف را به خود اختصاص داده است. با مقایسه تمامی شش حالت مذکور در رتبه بندی می توان چارچوبی محکم برای رتبه بندی نهایی ارائه داد. اگرچه می توان با مقایسه ای بر مبنای تحلیل کارشناسی به نتیجه نهایی رسید اما می توان از طریق میانگین گیری از رتبه های هر یک از مؤلفه ها، به رتبه نهایی آن ها رسید. همان طور که در جدول زیر مشخص است، زیرمعیار «موقعیت» با میانگین

۳/۱۷ رتبه اول، «مقدورات نظامی» با میانگین ۳/۳۳ رتبه دوم و «قدرت اقتصادی» نیز با میانگین ۳/۹۵ رتبه سوم را کسب کرده و فقط این سه زیرمعیار با اختلاف قابل توجه در چارک اول زیرمعیارهای کلیدی قرار گرفته اند.

جدول شماره ۴- رتبه بندی نهایی: مقایسه رتبه زیرمؤلفه ها در شش روش رتبه بندی (نگارندگان)

رتبه	زیرمعیار	میانگین سوال اصلی	رتبه	میانگین سوال میزان اهمیت	رتبه	نمره محاسبه میانگین	رتبه	تأسیس سوال اصلی	رتبه سوال اصلی
۱	آمدگی در برابر مخاطرات طبیعی	۴/۰۰	۱۹	۲/۰۳	۲۱	۲/۸۳	۱۹	۰/۴۰	۲۲
۲	هم افزایی قابلیت های طبیعی در توسعه	۱/۷۵	۸	۱/۶۲	۷	۱/۶۹	۷	۰/۵۷	۴
۳	سرمایه گذاری	۳/۵۷	۱۸	۲/۰۰	۱۶	۲/۷۸	۱۸	۰/۴۱	۱۷
۴	نظام توزیع ثروت	۱/۴۲	۲	۱/۹۲	۱۵	۱/۶۷	۵	۰/۵۴	۵
۵	قدرت اقتصادی	۱/۴۳	۳	۱/۶۹	۹	۱/۵۶	۳	۰/۷۳	۲
۶	کثرت گرایی قومی	۱/۵۴	۵	۱/۸۱	۱۱	۱/۶۷	۶	۰/۴۸	۹
۷	ایجاد و تقویت پیوندهای فرهنگی	۱/۴۶	۴	۱/۵۴	۵	۱/۵۰	۲	۰/۵۲	۶
۸	کثرت گرایی مذهبی	۳/۳۹	۱۷	۱/۴۶	۲	۲/۴۳	۱۶	۰/۴۴	۱۴
۹	اهداف، دکترین و راهبردهای نظامی اعلامی	۳/۵۹	۲۰	۲/۰۱	۲۰	۲/۸۱	۱۸	۰/۳۵	۲۱
۱۰	تأکید بر فنون و تکنولوژی نظامی	۱/۹۶	۹	۱/۵	۳	۱/۷۳	۸	۰/۴۹	۸
۱۱	کیفی سازی سازمان و تشکیلات نظامی	۳/۰۴	۱۵	۱/۶۲	۸	۲/۳۳	۱۴	۰/۴۹	۷
۱۲	تأکید بر مقدورات نظامی	۱/۳۶	۱	۱/۵۸	۶	۱/۴۷	۱	۰/۶۹	۳
۱۳	بهره برداری از مقدورات و محذورات توپوگرافی سرزمینی	۲/۱۴	۱۱	۱/۸۱	۱۲	۱/۹۷	۱۲	۰/۴۶	۱۳
۱۴	بهره برداری از مقدورات و محذورات شکل سرزمینی	۴/۰۸	۲۱	۲/۰۴	۲۲	۲/۸۵	۲۲	۰/۳۸	۱۹

ردیف	زیرمعیار	میانگین سوال اصلی	رتبه	میانگین سوال میزان اهمیت	رتبه	نمره محاسبه میانگین	رتبه	تأسیس سوال اصلی	رتبه سوال اصلی
۱۵	نظام توزیع اسکان و جمعیت	۱/۵۸	۶	۲/۱۵	۱۷	۱/۸	۹	۰/۴۶	۱۲
۱۶	نظام توزیع خدمات	۲/۱۷	۱۲	۱/۶۹	۱۰	۱/۹۳	۱۱	۰/۴۴	۱۵
۱۷	بهره برداری از مقدرات و محذورات موقعیت سرزمینی	۱/۷۲	۷	۱/۴۲	۱	۱/۵۷	۴	۰/۷۴	۱
۱۸	بهره برداری از مقدرات و محذورات عمق استراتژیک	۴/۱۰	۲۲	۲/۰۶	۱۹	۲/۸۸	۲۰	۰/۳۶	۲۰
۱۹	اصلاح شیوه های مدیریت تقسیمات سیاسی	۲/۴۵	۱۴	۱/۸۱	۱۳	۲/۱۳	۱۳	۰/۳۵	۱۸
۲۰	نحوه ارتباط با همسایگان خارجی	۲/۲۵	۱۳	۱/۵	۴	۱/۸۸	۱۰	۰/۴۲	۱۶
۲۱	تأکید بر برقراری امنیت داخلی	۳/۱۳	۱۶	۱/۸۱	۱۴	۲/۴۷	۱۷	۰/۴۶	۱۱
۲۲	اصلاح نگاه عملکردی حکومت	۲/۱۳	۱۰	۲/۶۲	۱۸	۲/۳۸	۱۵	۰/۴۶	۱۰

ردیف	زیرمعیار	تأسیس سوال میزان اهمیت	رتبه سوال میزان اهمیت	حاصل ضرب تأسیس	رتبه حاصل ضرب	میانگین رتبه ها	رتبه میانگین رتبه ها
۱	آمادگی در برابر مخاطرات طبیعی	۰/۱۹	۲۱	۸/۷۰	۲۲	۱۶/۷۳	۲۰
۲	هم افزایی قابلیت های طبیعی در توسعه	۰/۴۹	۱۱	۴/۵۹	۱۰	۷/۸۳	۷
۳	سرمایه گذاری	۰/۴۳	۱۵	۵/۷۱	۱۶	۱۶/۶۷	۱۸
۴	نظام توزیع ثروت	۰/۵۸	۹	۳/۱۹	۵	۶/۸۳	۶
۵	قدرت اقتصادی	۰/۶۷	۲	۲/۰۴	۱	۳/۳۳	۳
۶	کثرت گرایی قومی	۰/۴۱	۱۷	۵/۰۹	۱۳	۱۰/۱۷	۱۰

رتبه	زیرمعیار	رتبه سوال میزان اهمیت	رتبه سوال میزان اهمیت	حاصل ضرب حاصل ضرب	رتبه حاصل ضرب	رتبه میانگین رتبه ها	میانگین رتبه ها
۷	ایجاد و تقویت پیوندهای فرهنگی	۰/۵۹	۸	۳/۲۶	۷	۵/۳۳	۴
۸	کثرت‌گرایی مذهبی	۰/۶۶	۳	۳/۴۵	۹	۱۰/۱۷	۱۱
۹	اهداف، دکترین و راهبردهای نظامی اعلامی	۰/۲۰	۲۲	۸/۶۳	۱۹	۱۶/۷۰	۱۹
۱۰	تأکید بر فنون و تکنولوژی نظامی	۰/۶۴	۵	۳/۲۰	۶	۶/۵۰	۵
۱۱	کیفی سازی سازمان و تشکیلات نظامی	۰/۶۰	۷	۳/۳۹	۸	۹/۸۳	۹
۱۲	تأکید بر مقدرات نظامی	۰/۶۳	۶	۲/۳۱	۳	۳/۳۳	۲
۱۳	بهره برداری از مقدرات و محذورات توپوگرافی سرزمینی	۰/۴۵	۱۳	۴/۸۸	۱۲	۱۲/۱۷	۱۲
۱۴	بهره برداری از مقدرات و محذورات شکل سرزمینی	۰/۲۲	۲۰	۸/۶۰	۲۰	۱۶/۷۹	۲۱
۱۵	نظام توزیع اسکان و جمعیت	۰/۴۲	۱۶	۵/۱۷	۱۵	۱۲/۵۰	۱۳
۱۶	نظام توزیع خدمات	۰/۴۴	۱۴	۵/۱۶	۱۴	۱۲/۶۷	۱۴
۱۷	بهره‌برداری از مقدرات و محذورات موقعیت سرزمینی	۰/۶۶	۴	۲/۰۵	۲	۳/۱۷	۱
۱۸	بهره‌برداری از مقدرات و محذورات عمق استراتژیک	۰/۲۴	۱۹	۸/۵۷	۲۱	۱۶/۸۴	۲۲
۱۹	اصلاح شیوه‌های مدیریت تقسیمات سیاسی	۰/۴۶	۱۲	۶/۲۶	۱۷	۱۴/۵۰	۱۶
۲۰	نحوه ارتباط با همسایگان خارجی	۰/۷۶	۱	۳/۱۴	۴	۸/۰۰	۸
۲۱	تأکید بر برقراری امنیت داخلی	۰/۵۰	۱۰	۴/۳۸	۱۱	۳/۱۷	۱۵
۲۲	اصلاح نگاه عملکردی حکومت	۰/۲۵	۱۸	۸/۵۵	۱۸	۱۴/۸۳	۱۷

۴-۲- تدوین سناریوها

تدوین سناریوها در ارتباط با موضوع پژوهش راهکارهای مختلفی دارد. راهکار نویسندگان در این مرحله ارائه روشی جهت تدوین سناریوهای کامل بر اساس سه مؤلفه می باشد. در این روش می توان هم زمان هشت سناریو کامل از تقاطع سه مؤلفه را تدوین نمود. در این روش، از برخورد سه صفحه در فضای سه بعدی، هشت کنج فضایی ایجاد می

گردد. در این حالت اگر هر صفحه نماینده یک مؤلفه امنیت که خود به دو بخش مثبت و منفی که نماینده دو گانه آن مؤلفه است باشد، آن گاه می توان فضاهایی منحصر به فرد داشت که حاصل هم اثری هم زمان هر سه مؤلفه می باشد. ویژگی برجسته این روش نسبت به روش های تحلیل ماتریسی، امکان تجسم فضایی آن می باشد. بر این اساس سه مؤلفه کلیدی با بیان دو گانه خود در محورهای سه بعدی فوق قرار گرفته و هشت کنج فضایی زیر را ایجاد می نماید:

- سناریوی اول: موقعیت نسبی - مقدورات نظامی نرم افزاری - اقتصاد بزرگ
- سناریوی دوم: موقعیت نسبی - مقدورات نظامی نرم افزاری - اقتصاد بومی
- سناریوی سوم: موقعیت نسبی - مقدورات نظامی سخت افزاری - اقتصاد بزرگ
- سناریوی چهارم: موقعیت نسبی - مقدورات نظامی سخت افزاری - اقتصاد بومی
- سناریوی پنجم: موقعیت ژئواستراتژیکی - مقدورات نظامی نرم افزاری - اقتصاد بزرگ
- سناریوی ششم: موقعیت ژئواستراتژیکی - مقدورات نظامی نرم افزاری - اقتصاد بومی
- سناریوی هفتم: موقعیت ژئواستراتژیکی - مقدورات نظامی سخت افزاری - اقتصاد بزرگ
- سناریوی هشتم: موقعیت ژئواستراتژیکی - مقدورات نظامی سخت افزاری - اقتصاد بومی

در این مرحله نمره و امتیاز سناریوها بر اساس نمره هر یک از دو گانه ها که به صورت میانگین در روش تاپسیس و تحلیل میانگین دریافت کرده اند، قابل محاسبه است. در جدول زیر اعداد ستون های ابعاد سه گانه در دو ردیف تحلیل میانگین و تحلیل تاپسیس، از جدول محاسبه نمره ها مستخرج از پرسشنامه می باشد. اعداد ردیف تحلیل نهایی در هر سناریو حاصل جمع نمره تحلیل میانگین با معکوس تحلیل تاپسیس در هر مؤلفه است (معکوس سازی با هدف هم سو سازی صورت گرفته است). امتیاز کل ارائه شده در هر دو روش تحلیل حاصل جمع، ضرب نمره هر یک از دو گانه های سناریو در نمره همان مؤلفه با همان روش تحلیل است. در نهایت عدد مذکور در ستون امتیاز کل در ردیف تحلیل های نهایی حاصل جمع، ضرب نمره تحلیل نهایی هر بعد در نمره تحلیل تاپسیس در نمره تحلیل میانگین همان بعد. ستون امتیاز استاندارد، امتیاز کل هر گروه تحلیل در هر یک از سناریوها تقسیم بر میانگین همان گروه تحلیل در کل سناریوها می باشد.

جدول شماره ۵- مقایسه و رتبه بندی سناریوها (نگارندگان)

رتبه	انتخاب استاندارد	انتخاب کل	مؤلفه سود قدرت اقتصادی	مؤلفه عدم مقدرات نظامی	مؤلفه اوله موقعیت	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۱	۱-۰۳۸	۳-۳۲۸	-۰-۳۵	-۰-۱۵	-۰-۷۸	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	۱-۰۳۶	۳-۰۷۲	۱-۰۷۷	۱-۰۸۸	۱-۰۸۸	موقعیت استراتژیکی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بوس
	۱-۰۲۱	۱۱-۷۹۶	-۰-۹۱	۱-۰۱	۱-۰۷۶	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۲	-۰-۷۴۴	۲-۳۳۵	-۰-۳۵	-۰-۶۳	-۰-۲۲	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	-۰-۸۶۶	۲-۳۱۱	۱-۰۷۷	-۰-۶۲	۱-۰۹۱	موقعیت استراتژیکی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بوس
	-۰-۸۱۸	۹-۴۶۱	-۰-۹۱	۱-۰۲۵	-۰-۷۶	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۳	-۰-۱۳۳	۳-۱۲۱	-۰-۳۵	-۰-۱۵	-۰-۷۸	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	-۰-۱۳۶	۳-۳۳۷	۱-۰۲۳	۱-۰۸۸	۱-۰۸۸	موقعیت نسبی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بزرگ
	-۰-۱۳۲	۱۳-۳۵۷	۱-۰۶۶	۱-۰۱	۱-۰۷۱	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۴	-۰-۷۸۶	۲-۲۸۰	-۰-۳۵	-۰-۱۵	-۰-۲۲	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	-۰-۸۰۶	۲-۳۳۶	۱-۰۷۷	۱-۰۸۸	۱-۰۹۱	موقعیت استراتژیکی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بوس
	-۰-۷۵۲	۸-۴۶۰	-۰-۹۱	۱-۰۱	-۰-۷۶	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۵	-۰-۸۹۲	۲-۸۷۳	-۰-۳۵	-۰-۱۵	-۰-۲۲	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	-۰-۹۱۶	۲-۱۰۰۱	۱-۰۲۳	۱-۰۸۸	۱-۰۹۱	موقعیت نسبی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بزرگ
	-۰-۹۱۳	۱۰-۱۵۲۱	۱-۰۶۶	۱-۰۱	-۰-۷۶	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۶	-۰-۹۷۲	۳-۱۲۳	-۰-۳۵	-۰-۶۳	-۰-۲۲	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	-۰-۹۸۸	۲-۹۷۶	۱-۰۲۳	۱-۰۶۲	۱-۰۹۱	موقعیت استراتژیکی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بوس
	-۰-۹۷۹	۱۱-۳۱۲	۱-۰۶۶	۱-۰۲۵	-۰-۷۶	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۷	۱-۳۱۶	-۶-۳۸۶	-۰-۳۵	-۰-۶۳	-۰-۷۸	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	۱-۱۸۶	۳-۳۱۲	۱-۰۲۳	۱-۰۶۲	۱-۰۸۸	موقعیت استراتژیکی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بوس
	۱-۰۲۸	۱۶-۶۱۸	۱-۰۶۶	۱-۰۲۵	۱-۰۷۱	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
۸	۱-۱۱۸	۳-۳۶۳	-۰-۳۵	-۰-۶۳	-۰-۷۸	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی
	۱-۰۷۶	۳-۳۶۷	۱-۰۷۷	۱-۰۶۲	۱-۰۸۸	موقعیت استراتژیکی	مقدورات نظامی ن افزاری	اقتصاد بوس
	۱-۰۷۸	۱۲-۳۶۷	-۰-۹۱	۱-۰۲۵	۱-۰۷۱	تحلیل ناپسیس	تحلیل میانگین	تحلیل نهایی

بر این اساس سناریوی شماره هفت؛ «موقعیت ژئواستراتژیکی - مقدرات نظامی سخت افزاری - اقتصاد بزرگ»، به عنوان سناریوی برتر مورد توجه قرار می گیرد.

۵- بحث، نتیجه گیری و پیشنهادها

۵-۱- بحث: تدوین چشم انداز امنیتی

چشم انداز، تصویری از آینده مطلوب بوده و ترسیم چشم انداز، خلق تصویری آینده مطلوب می باشد. بر این اساس که بیانیه چشم انداز تصویری توصیفی و دقیق از آن آینده مطلوب است. چشم انداز به منظور توانمند کردن دیگران در رسیدن به اهداف مورد نظر و با هدف ایجاد تغییر در نوع نگاه ملی مطرح می گردد (علی اکبری و ازگلی، ۱۳۸۴: صص ۳۷-۳۲). در این پژوهش اصول کلی تدوین چشم انداز مانند زمان افعال، به هم پیوستگی و روشنی، عدم آرمان گرایی و اصل واقع بینی رعایت شده است.

«جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از مهم ترین کنشگران منطقه ای و جهانی که همانند هر واحد سیاسی مهم ترین اولویت آن امنیت است می بایست برای رسیدن به آن در سال های پیش رو به لحاظ مؤلفه ژئوپلیتیکی نظامی، اهداف دکترین و راهبردهای نظامی خود را در قالب تدافعی در مقابل تهاجمی تعریف نماید. همچنین، یکپارچی، پویایی و سرعت عمل به عنوان مهم ترین اولویت های سازمان و تشکیلات نظامی این کشور و تلاش برای دستیابی به فنون و تکنولوژی نظامی جدید و انحصاری در کنار بهره بردن هم زمان از مقدرات سخت افزاری و نرم افزاری نظامی با اولویت مقدرات سخت افزاری، از ضروریات بهره بردن از مؤلفه ژئوپلیتیکی نظامی در دستیابی به امنیت این واحد سیاسی است. از سوی دیگر و با توجه به مؤلفه ژئوپلیتیکی اقتصادی، تمرکز بر اولویت قدرت اقتصادی با ویژگی های بومی و البته اقتصادی بزرگ و گسترده در کنار اولویت سرمایه گذاری خارجی در کشور و سرمایه گذاری های داخلی در خارج از کشور و هم چنین، نظام توزیع ثروت مبتنی بر دو ویژگی پراکنده و غیرمتراکم، از مؤلفه های امنیت زایی برای کشور است. در زمینه مؤلفه ژئوپلیتیکی مکانی فضایی، اهمیت تمرکز بر موقعیت ژئواستراتژیک کشور و توجه به مقدرات و محذورات آن در سیاستگذاری های امنیتی و هم چنین تمرکز بر استفاده از ظرفیت های موقعیت نسبی کشور در کنار توجه به عمق استراتژیک، توپوگرافی و شکل کشور در تصمیم گیری های امنیتی اهمیت دارد. در این زمینه توجه به نظام اسکان و جمعیت با رویکردی پراکنده به جای تراکم و نظام توزیع خدمات با رویکردی غیرمترکز به جای متمرکز نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار است. در زمینه مؤلفه ژئوپلیتیکی فرهنگی، قابل ذکر است تنوع قومی و مذهبی گسترده در کشور ضرورت اهمیت کثرت گرایی فرهنگی با اولویت تقویت پیوندهای فرهنگی، قومی و اجتماعی را که پدیدآور قدرت بازساخت فرهنگی می شود را ضروری و مهم می داند. در ارتباط با مؤلفه ژئوپلیتیکی سیاسی اهمیت شیوه تمرکز بر ناحیه ای، اولویت همکاری در ارتباط با همسایگان خارجی، شیوه مدیریت خصوصی به جای دولتی و شرایط امنیتی باز به جای بسته، مهم ترین ضروریات امنیت سازی در این زمینه هستند. در نهایت و در ارتباط با مؤلفه ژئوپلیتیکی زیست محیطی نیز گفتنی است، اهمیت و تمرکز بر مخاطرات طبیعی و برنامه برای آن ها نظیر کم آبی، زلزله، سیل و ... در کنار استفاده مؤثر از قابلیت های طبیعی نظیر منابع انرژی، کانی و ... با اولویت هم افزایی به جای مصرف گرایی نیز از اولویت های مهم در ترسیم چشم انداز امنیت جمهوری اسلامی ایران در سال های پیش رو است».

۵-۲- نتیجه‌گیری

امنیت به عنوان پدیده‌های حیاتی برای واحدهای سیاسی و آینده‌پژوهی به عنوان رویکردی نوین با تلفیق در سطح روش و شیوه‌های عملیاتی قابلیت ارائه چارچوبی به عنوان آینده‌پژوهی امنیتی را دارند. اگرچه مؤلفه‌های مؤثر در امنیت، به تعداد بسیار زیادی قابل‌بازشناسی است اما بر اساس رویکردهای مختلف در موضوع امنیت و پژوهش‌های مشابه در مجموع ۲۲ مؤلفه امنیت به عنوان زیرمعیار، ذیل عنوان ۶ معیار نظامی، اقتصادی، مکانی فضایی، فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی طبقه‌بندی شدند. در راستای پاسخ برای اولین سوال پژوهش و پس از پیمایش میدانی دقیق، تکمیل پرسشنامه از طریق مصاحبه با خبرگان، اولویت‌بندی مؤلفه‌های ۲۲ گانه امنیت‌سازی برای جمهوری اسلامی ایران مشخص گردید و بر این اساس مؤلفه‌های کلیدی سه‌گانه شناسایی شدند. «موقعیت»، «مقدورات نظامی» و «قدرت اقتصادی» سه مؤلفه‌ای هستند که می‌توانند نقش کلیدی در امنیت‌سازی برای این کشور ایفا نمایند. بر اساس این سه مؤلفه و با توجه به دوگانه‌های مطرح برای هر مؤلفه با تکنیک سناریونویسی سه‌بعدی، ۸ سناریو تبیین شده است. این ۸ سناریو بر اساس نمره هر یک از ابعاد در آن سناریو امتیاز دهی و پس از آن رتبه‌بندی شدند که در نهایت سناریوی منتخب برای تدوین چشم‌انداز امنیتی جمهوری اسلامی ایران بر پایه «موقعیت ژئواستراتژیکی-مقدورات نظامی سخت‌افزاری-اقتصاد بزرگ» تدوین گردید. با ترکیب سناریوی منتخب، مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت جمهوری اسلامی ایران با رویکرد آینده‌پژوهی، ترسیم و تدوین گردید.

۵-۲- پیشنهادها

براین اساس اگرچه چشم‌انداز امنیتی جمهوری اسلامی ایران به عنوان نتیجه پژوهش حاضر به عنوان نقشه‌ای منسجم می‌تواند یکی از اصلی‌ترین و بهترین پیشنهادات عملیاتی در جهت حفظ و گسترش امنیت در این کشور باشد اما ارائه پیشنهادهای عملیاتی زیر به تدقیق هدف پژوهش حاضر کمک می‌نماید:

- ارائه اعلامی، مکتوب و اعمالی اهداف، دکترین و راهبردهای کشور با اولویت تدافعی
- یکپارچگی، بومیایی و سرعت عمل در سازمان‌ها و تشکیلات مختلف نظامی
- تلاش و سرمایه‌گذاری برای رسیدن به فنون و تکنولوژی نظامی جدید و انحصاری
- تأکید هم‌زمان بر ارتقای کمی و کیفی مقدورات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری نظامی
- سرمایه‌گذاری بلندمدت برای رسیدن به یک اقتصاد بومی و البته وسیع و همه‌جانبه

- سرمایه گذاری خارجی در داخل و سرمایه گذاری های کلان داخلی در خارج از کشور
- پراکندگی و عدم تمرکز در نظام توزیع ثروت
- شناخت مقدرات و محذورات موقعیت ژئواستراتژیک و نسبی کشور در تدوین راهبردها
- توجه به عمق استراتژیک، توپوگرافی و شکل سرزمینی در تدوین راهبردها و سیاست سازی ها
- پراکندگی در نظام اسکان و جمعیت کشور
- تمرکز در نظام خدمات کشور
- کثرت گرایی فرهنگی با هدف تقویت پیوندهای فرهنگی کشور با وجود تنوع قومی و مذهبی
- کثرت گرایی به عنوان الگوی مناسب با وضعیت سیاسی اجتماعی کشور در شیوه تمرکز کشور
- ارتباط با همسایگان خارجی با اولویت همکاری و دوری از تقابل
- خصوصی سازی در مدیریت دولتی کشور
- شرایط امنیتی باز و دوری از فشار امنیتی روانی بر شهروندان
- شناسایی و آمادگی کامل برای مواجهه با مخاطرات طبیعی پیش روی کشور
- هم افزا و توسعه محور از قابلیت های طبیعی کشور در مقابل رویکرد مصرف گرایی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۶- منابع

۱-۱- منابع فارسی

الف) مقاله‌ها

۱. اخوان کاظمی، بهرام، (۱۳۹۴). الگوی امنیت در مکتب امنیتی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آفاق امنیت، دوره ۸، شماره ۲۶.
۲. اسماعیلی، محسن؛ بالایی، حمید، (۱۳۹۲). الگوی راهبردی تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در قوانین برنامه توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۲، شماره ۵، تابستان.
۳. افتخاری، اصغر؛ نادری باب اناری، مهدی و میسمی، حسین، (۱۳۹۰). بازخوانی الزامات امنیتی سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴؛ رویکردی چند جانبه، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۵۸، بهار.
۴. اکرامی‌نیا، محمد، (۱۳۹۲). راهبردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دستیابی به اهداف چشم‌انداز ۱۴۰۴، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۱۶، شماره ۶۰، تابستان.
۵. اکرمی، موسی، (۱۳۷۶). آینده‌شناسی و آینده‌نگر، تهران: نشریه رهیافت، شماره ۱۶.
۶. حق‌پناه، جعفر؛ بیداله‌خانی، آرش، (۱۳۹۲). جمهوری اسلامی ایران و الگوهای امنیتی آسیای جنوب غربی، فصلنامه علوم سیاسی، دوره ۱۶، شماره ۶۳، پاییز.
۷. رضوی نژاد، سیدامین، (۱۳۹۸). طراحی مدل راهبردی سیاست‌گذاری امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مجلس و راهبرد، دوره ۲۶، شماره ۹۷، بهار.
۸. زالی، نادر، (۱۳۹۲). آینده‌نگاری راهبردی در برنامه ریزی و توسعه منطقه ای، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۹. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست
۱۰. عباسی، ابراهیم؛ نجات، سید علی و طالبی، صغری، (۱۳۹۵). الگوی امنیتی بازدارندگی در تنگه هرمز و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال پنجم، شماره ۱۷، تابستان.
۱۱. عزتی، عزت‌اله؛ ویسی، هادی، (۱۳۸۵). تحلیل ژئوپلیتیک و ژئواکونومی خط لوله گاز ایران- هند، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوم، شماره ۲، تابستان.
۱۲. علی اکبری، حسن؛ ازگلی، محمد و با نظارت محسن الویری (۱۳۸۴). روش تدوین و ترسیم چشم‌انداز بخش فرهنگ کشور. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، کمیسیون فرهنگی.
۱۳. فدوی بنده قرائی، احمد و سعیده سادات کرامیان (۱۳۹۲). الگوی راهبرد سیاسی، امنیتی در فراگرد توسعه اسلامی- ایرانی، نشریه مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، دوره ۲، شماره ۳، بهار.

۱۴. لاریجانی، فاضل؛ تقوی گیلانی، مهرداد، (۱۳۷۹). فرآیند پیش بینی پژوهشی در ژاپن، مجله رهیافت، شماره ۲۲.
۱۵. یزدانی، عنایت اله؛ تویسرکانی، مجتبی، (۱۳۸۷). ژئوپلیتیک جنگ سرد جدید: تحلیلی بر ژئوپلیتیک سلطه و نقش آن در عرصه ژئواستراتژیک قدرت ها، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال سوم، شماره دوم، بهار.

ب) کتاب ها

۱۶. حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۰). مبانی، اصول و روش های آینده پژوهی. تهران، دانشگاه امام صادق (ع).
۱۷. حافظنیا، محمدرضا (۱۳۹۰). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. تهران: انتشارات پاپلی.
۱۸. سیف زاده، سیدحسین (۱۳۸۹). اصول روابط بین الملل. تهران: بنیاد حقوقی میزان
۱۹. عبدالله خانی، علی (۱۳۸۹). نظریه های امنیت، تهران: انتشارات بین المللی ابرار معاصر.
۲۰. غلامی، مجید (۱۳۹۲). پیش به سوی ناتو ۳، تهران: انتشارات آرنا.
۲۱. فلینت، کالین (۱۳۹۰). مقدمه ای بر ژئوپلیتیک. ترجمه محمدباقر قالیباف و محمدهادی پوپنده، تهران: نشر قومس.
۲۲. ناظمی، امیر و روح الله قدیری (۱۳۸۵). آینده نگاری از مفهوم تا اجرا، تهران، فراندیش.

۶-۲- منابع لاتین

Books

1. Chomsky, N. (1994). World Orders, Old and New. New York, Columbia University Press.
2. Colin s. Gray (1988). The Geopolitics of Super Power. Lexington, KY: University Press of Kentucky.
3. Haggett, Peter (2001). Geography: A Global Synthesis, Prentice Hall.
4. Hammershøj, L.G. (2017). Diagnosis of the Times. Handbook of Anticipation: Theoretical and Applied Aspects of the Use of Future in Decision Making.
5. O'Sullivan, Michael; Subramanian, Krithika (2015). The End of Globalization or a more Multipolar World?, UK: Credit Suisse.
6. Snow, Nancy (2003). Information War: American Propaganda, Free Speech and Opinion Control Since 9/11. Canada: Seven Stories.
7. Thompson, Kenneth (2002). "Quincy Wright". In Utter, Glenn H.; Lockhart, Charles. American Political Scientists: A Dictionary. ABC-CLIO.
8. Wæver, Ole (2004). "New 'Schools' in Security Theory and their Origins between Core and Periphery" Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Le Centre Sheraton Hotel, Montreal, Quebec.

9. Wordnet Search (2013). "Futurology". Princeton University.
10. William, F. Williams (2012). Encyclopedia of Pseudoscience: From Alien Abductions to Zone Therapy. Fizroy Dearborn Publishers
11. Williams, Paul (2012). Security Studies: An Introduction, Abingdon: Routledge.

Articles

12. Baldwin, David. (1995). Security Studies and End of the Cold War. World Politics, Vol.48, No1, Oct.
13. Benner, Erica (2001). "Is There a Core National Doctrine?", Nations and Nationalism, No 2.
14. Buzan, Barry (2006). "The 'War on Terrorism' as the New 'Macro-Securitisation'?" Oslo Workshop. Oslo.
15. Gavigan, J. P (2001). A Practical guide to regional foresight, FOREN Network, SRATA Programme, European Commission Research Directorate General.
16. Hines. A. (2014). A training ground for professional futurists. The Futurist.
17. Homer- Dixon, Thomas (1991). Environmental Change and Human Security, Toronto: Canadian Institute of International Affairs.
18. Huntington, Sumoel (1993). "The Clash of Civilization", Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3, Summer.
19. Keenan, Michael, Technology Foresight for Organizers,
20. Mandel, Robert (2004). Security, Strategy and the Quest for Bloodless War. Lynne Rienner Publishers.
21. Miles, Ian. Ten years of Foresight in uk, The Second International Conference.
22. Nyiri, Lajos (2003). Foresight as a Policy-making Tool, Technology Foresight for Organizers, Ankara, Turkey, December.
23. Simandan, D (2018). Wisdom and foresight in Chinese thought: sensing the immediate future. Journal of Futures Studies. [https://doi.org/10.6531/JFS.2018.22\(3\).00A35](https://doi.org/10.6531/JFS.2018.22(3).00A35)
24. Suhrke, Astri (1993). "Pressure Points: Environment Degration, Migration and Conflict", Occasional Paper, No. 3.

